

BEATA K. OBSULEWICZ
(Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II)

O EDYCJI KRYTYCZNEJ *PISM WSZYSTKICH* BOLESŁAWA PRUSA SŁÓW KILKA

Gdy POLSKA AKADEMIA LITERATURY wskazywała w 1934 roku potrzebę wydania *Pism* Bolesława Prusa, motywowała ją szczególnym wymiarem etycznym i estetycznym jego pisarstwa:

[...] będziemy się cieszyli ogromnym geniuszem tego pisarza, jego niewyczerpaną dobrocią, nieposzlakowaną prawością i uśmiechem bez goryczy. Bolesław Prus – to przepyszny konar z samego pnia polskości: najsluszniej też cały naród otacza jego pamięć czcią i wdzięcznością.¹

Akademia Literatury zwracała uwagę na cel pragmatyczny tego przedsięwzięcia, ale i na obowiązek względem twórców zasłużonych dla kultury polskiej: „Nie znać ich jest wstydem dla Polaka. A oto trudne czasy, jakie przeżywamy, sprawiły, że książek tych pisarzy brak po bibliotekach i czytelnich”². W tym książek niejednego z tych zasłużonych pisarzy, a wśród nich autora *Lalki*.

Po latach osiemdziesięciu te słowa, w których дума ze znakomitości dokonań pisarskich Prusa przenikała się z uczuciem zażenowania i goryczy z powodu naszych notorycznych trudności w dostępie do dóbr kultury, nie straciły na aktualności, tyle że „trudne czasy” dzisiaj mają – gdy myślimy o recepcji Prusa – inne konotacje. Wiążą się one z zagrożeniami dla humanistyki w życiu społecznym i z degradowaniem tych tradycyjnych wartości, które dotych-

1 *Słowo wstępne Polskiej Akademii Literatury*, w: B. Prus, *Pisma*, red. I. Chrzanowski, Z. Szwejkowski, t. 1: *To i owo, właściwie zaś ani to, ani owo, czyli 48 powiastek dla pełnoletnich dzieci*, Warszawa 1935, s. 6.

2 Tamże.

czas podtrzymywały naszą kulturę i naszą tożsamość narodową. W bibliotecznych kolekcjach i cyfrowych czytelnich nazwisko Prusa pojawia się jeszcze często, ale moda na czytanie zamiera. Pora najwyższa, by z myślą o przyszłości zapobiegać zagrożeniom i zadbać o stworzenie trwałej, a zarazem kompletnej bazy dostępu do wszystkich tekstów jednego z naszych najznakomitszych autorów.

DOTYCHCZASOWE WYDANIA PISM PRUSA

Parokrotnie czyniono dotąd próby zbiorowego wydania dzieł Prusa. Po raz pierwszy zebrano rozproszoną po czasopiśmie twórczość w 1881 roku. Wówczas nakładem Władysława Szulca wyszedł pierwszy tom *Pism*, który objął pięć opowiadań. Na tym jednak wydawnictwo zakończono – dalsze tomy nie ukazały się. W 1885 roku, przymierzając się do publikacji zbiorowej, opublikowano czterotomowe wydanie *Szkiców i obrazków*, w którym znalazły się dwa tomy opowiadań oraz *Anielka* i *Dusze w niewoli*. Ta edycja również nie miała kontynuacji. Następną próbą to *Pisma. Wydanie jubileuszowe* z 1897 roku w czterech tomach nakładem Hipolita Wawelberga i Stanisława Rotwanda, powtórzone w roku 1904 roku przez Adama Krasieńskiego i Antoniego Osuchowskiego. Objęło ono utwory drobniejsze, lecz jeśli chodzi o powieści, to ograniczyło się tylko do *Placówki*. Kolejne przedsięwzięcie to pośmiertne już wydanie *Pism* (1917–1919) zainicjowane przez firmę Gebethnera i Wolffa. Miało ono być edycją zbiorową, lecz zakończono je na tomie piętnastym. Zawierało obok urywków z kronik (t. 1–2) wszystkie powieści, natomiast nie ukazały się tu utwory drobniejsze (wydano tylko jeden ich tom). Podobnie było z wydaniem trzydziestu trzech tomów pism, które podjął w latach 1926–1924 „Tygodnik Ilustrowany”: oprócz powieści przyniosło ono tylko skąpy wybór utworów pomniejszych. Dwudziestosześcioletnie wydanie pod znakiem Polskiej Akademii Literatury oraz pod redakcją Ignacego Chrzanowskiego i Zygmunta Szweykowskiego (nakładem Gebethnera i Wolffa w latach 1934–1936) było „pierwszą zbiorową edycją twórczości artystycznej Prusa”, pomijało zatem publicystykę, wrażenia z podróży, rozprawy krytycznoliterackie i kroniki. Wydane w latach 1948–1952 *Pisma* pod redakcją Szweykowskiego w dwudziestu dziewięciu tomach stanowiły zasadniczo powtórzenie edycji przedwojennej z tą różnicą, iż uzupełniono ją o trzy tomy. Dwa z nich to kartki z podróży, trzeci – studia literackie, artystyczne i polemiki, często podawane we fragmentach. Osobną partię wielotomowej prezentacji pism Prusa stanowił dwudziestotomowy (w dwudziestu jeden woluminach) druk *Kronik Prusa*, opracowany przez Szweykowskiego z zespołem pod auspicjami Instytutu Badań Literackich w latach 1953–1970.

Żadne z dotychczasowych wydań nie było *par excellence* krytyczne, choć marzenia o nim formułowano od 1933 roku³. Edycja z lat 1934–1936 pod terminem „krytyczne”, na co wskazywał Ignacy Chrzanowski w przedmowie, rozumiała wydanie „nie okaleczone przez cenzurę rosyjską, [...] nie zeszpecone przez niedopatrzienia dawnych wydawców”⁴. Współczesne edytorstwo mianem krytycznego opatruje wydanie, które w wyniku krytyki tekstu podaje tekst najbliższy intencji autora oraz rejestruje odmiany w sposób pozwalający na rekonstrukcję dziejów kształtowania się utworu, zaś tekst opatruje objaśnieniami ułatwiającymi badanie go. Ten horyzont edytorskich standardów stale towarzyszył gronu osób biorących udział w pracach nad najnowszą edycją pism.

PROJEKT NAUKOWY

Organizacją, która objęła patronat nad obecnym przedsięwzięciem, jest Towarzystwo Literackie im. Adama Mickiewicza, „jedna z instytucji, które [od blisko 130 lat – B.K.O.] stoją na straży trwałych wartości kultury i bronią humanistycznej postawy i wizji życia”⁵. Środki finansowe na prowadzenie prac naukowych przyznał w 2011 roku Minister Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki, w module przeznaczonym na „wspieranie długofalowych prac dokumentacyjnych, edytorskich i badawczych o fundamentalnym znaczeniu dla dziedzictwa i kultury narodowej”, realizowanych „we współpracy międzyrodowiskowej i interdyscyplinarnej przez naukowców polskich i zagranicznych”. W świetle tak zakrojonego projektu praca nad edycją dzieł Prusa stała się okazją do integracji środowisk filologów polskich prowadzących badania nad wiekiem XIX. W skład Komitetu Redakcyjnego Edycji weszli profesorowie: Józef Bachórz, Barbara Bobrowska, Tadeusz Budrewicz, Maciej Gloger, Anna Martuszevska, Bogdan Mazan, Aneta Mazur, (dr) Jacek Nowak, Ewa Paczoska, Tomasz Sobieraj, Jolanta Sztachelska, Cezary Zalewski, Tadeusz Żabski. W opracowywaniu dzieł pisarza biorą więc udział uznane autorytety polskiej prusologii. Niestety nie ma wśród nich śp. profesora Stanisława Fity, który (jako badacz i edytor) był gorącym orędownikiem idei ponownego odczytania całej spuścizny Prusa. W pracach grantowych uczestniczą też liczni badacze literatury XIX wieku, z których wymienić tu trzeba profesorów: Ewę Ihnatowicz, Ewę Skorupę, Iwonę Węgrzyn, Janinę Szcześniak, Jakuba A. Maliką, Ireneusza Gielatę. Obok

3 Por. E. Brifflówna, *Do krytycznego wydania pism Prusa*, „Ruch Literacki” 1933, nr 1/2.

4 I. Chrzanowski, *Bolesław Prus*, w: B. Prus, *Pisma...*, s. 7.

5 Z. Libera, *Historia* [online], Towarzystwo Literackie im. Adama Mickiewicza [dostęp: 2015-11-25]: <<http://www.towarzystwo-literackie.org/index.php?show=historia>>.

nich duże grono doktorów i magistrów, a także paru studentów edytorstwa. Z całą pewnością wysiłek ten, który podejmują także recenzenci naukowci (profesorowie: Roman Loth, Zdzisław Jerzy Adamczyk, Barbara Szargot, Beata Utkowska, Grzegorz Bąbiak, Jacek Wójcicki, doktor Iwona Wiśniewska), konsultanci merytoryczni i grono redaktorów, jest świadectwem tej wartości, którą Prus nazwał „wspieraniem się i wymianą usług” przy poszukiwaniu i osiągnięciu nie tylko filologicznych pożytków.

PISMA WSZYSTKIE. EDYCJA KRYTYCZNA

Obecnie przygotowywane wydanie dzieł różni się od edycji poprzednich tym, że jest pierwszym krytycznym i pierwszym pełnym wydaniem wszystkich utworów Prusa. Stanowi zatem próbę zaprezentowania summy dokonań pisarza, publicysty, dziennikarza, epistolografa i autora wytrwale pracującego nad swym warsztatem. Twórca, który będąc „sercem serc”, był jednocześnie przenikliwym badaczem, krytycznym obserwatorem, oryginalnym myślicielem.

Pisma wszystkie zostały uporządkowane według dwóch głównych kryteriów edycji krytycznych: gatunkowego oraz chronologicznego. Wprowadzono podział na serie i grupy rodzajowo-gatunkowe: A: *Humoreski, nowele, opowiadania*; B: *Powieści*; C: *Kartki z podróży*; D: *Publicystyka filozoficzno-społeczna i literacka*; E: *Kroniki*, F: *Korespondencja*, G: *Notatki twórcze*. Komentarza wymaga seria ostatnia: pomieszczono w niej notatki czynione przez autora *Emanypantek* w ciągu całego życia, dotąd znane tylko fragmentarycznie nawet prusologom; większość z nich dotyczyła zagadnień literackich.

Starano się zachować w obrębie każdej serii układ chronologiczny, w nielicznych, wyjątkowych i uzasadnionych przez wydawcę sytuacjach nieznacznie od niego odchodząc. Taki sposób ułożenia dorobku pisarza akcentuje główne typy uprawianej przez niego twórczości, ale pozwala też zsynchronizować aktywność pisarską z ciągiem wydarzeń biograficznych i umiejscowić ją w kontekście historycznym, ukazując obraz ewolucji artystycznej pisarza. Każdą serię, a w *Powieściach* każdy utwór, poprzedza wstęp historycznoliteracki, zawierający kanon wiedzy należący do tradycji badawczej. Ilustruje on problematykę dotychczasowych świadectw odbioru oraz pokazuje jego ewolucję filozoficzną i światopoglądową pisarza.

Założeniem, które pozostawia ślad w wielu decyzjach edytorów, jest określenie potencjalnego odbiorcy. Doceniając szczególną rolę Prusa w rozwoju kultury polskiej i oczekując, że będzie atrakcyjnym pisarzem dla przyszłych pokoleń (dla których życie społeczno-literackie drugiej połowy XIX wieku staje się nieuchronnie coraz bardziej enigmatyczną przeszłością), postanowiono wolać Komitetu zaprosić do obcowania z przygotowywanymi materiałami rów-

niez czytelników mniej wykwalifikowanych niż wyspecjalizowani literaturoznawcy. Z myślą o studiujących filologię polską miłośnikach prozy autora *Placówki*, ale też o osobach, które chcą poznać bliżej wiek XIX, wprowadzono objaśnienia realiów ówczesnego życia i na przykład informacje o segmentacji tekstów powieściowych. Ten aspekt niniejszej edycji jest kontrowersyjny w świetle dotychczasowej tradycji opracowań krytycznych. Jednak w związku ze zmieniającymi się normami czytelnictwa i poziomem wiedzy historycznoliterackiej wydawał się ryzykiem umotywowanym pragmatycznymi przesłankami.

Podczas wyłaniania przekazów „edytorsko ważnych” brano pod uwagę teksty z całego pisarskiego życia Prusa od jego młodości do kresu w 1912 roku. Wykorzystano zachowane autografy i maszynopisy na prawach autografu. Każdy edytor lub zespół opracowujący dany utwór czy grupę utworów przygotowywał materiał do wydania zgodnie z metodami krytyki tekstu (uzasadnienie wyboru podstawy wydania, ustalenie tekstu, komentarz dotyczący dziejów tekstu). Wszystkie działania edytora, zwłaszcza w zakresie emendacji i koniektur, zostały objaśnione w notach edytorskich, różnice wariantów – w odmianach skomentowano w metrykach i w notach edytorskich. Opracowywany materiał zaopatrzono w objaśnienia dotyczące modernizacji tekstów. Dbano, by język pisarza uwspółcześniać ostrożnie, starając się zachować jego osobliwości. Z jednej strony troszczyć o towarzyszy pragnienie, by przez zaniechanie modernizacji nie utrudniać odbiorcy lektury, z drugiej – by nie sugerować czytelnikowi żyjącemu w XXI wieku, że sposób wypowiedzi pisarza nie różnił się od tego, który jest jego aktualnym doświadczeniem językowym. Zdecydowano się wprowadzić komentarze rzeczowe, zdając sobie sprawę, jak szybko zachodzą obecnie zmiany obyczajowe i językowe. Funkcję *stricte* służebną ma bibliografia najważniejszych opracowań dla danego dzieła oraz indeksy, które ułatwią korzystanie z materiałów uzupełniających.

Ideąłem byłaby ścisła konsekwencja w opracowaniu wszystkich serii i tomów według jednego wzorca. Zdecydowano jednak, aby zachować ich względną autonomiczność, w której odbijać się będą zarówno pewne odmienności warsztatu i wyniki rozstrzygnięć edytora, jak i specyfika wieloletniej twórczości Prusa. Tę różnorodność usprawiedliwia rozmach edycji i liczba osób biorących w niej udział. Wsparcie dla tej nadziei przychodzi też od samego Prusa. Ostatecznie w trójcy najważniejszych ideałów życiowych na pierwszym miejscu stawiał on użyteczność, doskonałość na drugim. Praca nad jego spuścizną przynosiła edytorom wiele zgryzot, ale jeszcze więcej szczęścia. A szczęście to trzeci ideał bliski autorowi *Faraona*.

W imieniu Komitetu Redakcyjnego Edycji, wszystkich jej wykonawców, Towarzystwa Literackiego im. Adama Mickiewicza i swoim mam nadzieję, że

Prusowskie ideały, tak dziś nam potrzebne, będą trwałym łącznikiem między nieprzebrzmiałą tradycją „wczoraj” kultury polskiej i jej „jutrem” – nieprzewidywalnym, choć przecież uważnie prognozowanym.

ABSTRACT

A FEW WORDS ABOUT THE CRITICAL EDITION OF
THE COMPLETE WORKS OF BOLESŁAW PRUS

The article constitutes a brief presentation of the critical edition of *The Complete Works* of Bolesław Prus. The project's implementation has been ongoing since 2012 under the auspices of Adam Mickiewicz Literary Society, under a grant from the National Programme for the Development of Humanities. It brings together the research community of Polish literature of the second half of the nineteenth century. The article indicates a need to develop a new coverage of Prus' legacy. Its assumptions have been defined along with scientific and popularization objectives linked to the distribution of knowledge about Polish literature. Undertaken methods and principles have been presented regarding the editorial development of *The Complete Works* of Prus (printed and hitherto unpublished works, such as creative notes).

KEYWORDS

Bolesław Prus, *The Complete Works* of Bolesław Prus,
critical edition, editing nineteenth-century texts